

LELETEK MÁTYÁS KIRÁLY GYŰJTEMÉNYÉBŐL

Holl Imre

RÉGÉSZETI LELETEK A BUDAI PALOTÁBÓL

Mátyás király gyűjteményeivel a kutatás behatóan foglalkozott, elsősorban a híres Corvina Könyvtárral, ritkábban a humanista tudósításokból és az itáliai levelezésből kimutatható, de már elveszett vagy megsemmisült műgyűjtemények darabjaival (pl. Verrocchio bronz domborműveivel, vagy itáliai festményekkel, amelyeket itáliai fejedelmek küldtek ajándékba Mátyásnak).¹ Gerevich László hívta fel a figyelmet arra, hogy a humanista tudósok hatására alakult ki az az új szemlélet, amely a római múlt régiségei iránti érdeklődés erősödését és ennek nyomán a műgyűjtés új irányainak kialakulását eredményezte. Magyarországon Mátyás humanista műveltsége, irodalmi érdeklődése és a reneszánsz művészet meghonosítása egy többől fakadt, ennek egyik ága műgyűjtése is.²

Ha ezen a helyen a műgyűjtés előkerült, szerényebb régészeti leleteiről írunk, annak oka az, hogy bár röviden többször említették őket, lelőköörülményeiről, illetve a tulajdonoshoz kötés régészeti bizonyítékairól nem esett szó, ugyanis általában természetesnek vették, hogy Mátyás személyéhez köthetőek.³ Emellett fel akarjuk hívni a figyelmet olyan leletekre is, amelyeket magunk ebbe a körbe sorolnánk, mint az egykori budai kincstár emlékeit. Ezek ugyan különböző feldolgozásokban már szerepeltek, azonban a kutatás figyelmét elkerülték, néha egyes darabokhoz téves meghatározást adtak.

Az egyik tárgy egy fehérmárvány szobortöredék: egy láb részlete, rajta kecskeláb körmével. Ez utóbbi részlete miatt vélte Gerevich sokáig annak az antik Bacchus-szobor töredékének, amelyet az itáliai levelezésben többször említettek, mint Mátyásnak elküldendő szobrot. Balogh Jolán mutatott rá, hogy az azonosítás kérdéses, hiszen a restaurálásra váró, kettétört szobor Mátyás halálakor még Milánóban volt.⁴ Így később már a szatír meghatározás is felmerült. A márványtöredék még az ásátás kezdetén került elő a keleti udvarban, a palota lépcsője előtt (20,5 × 13,5 × 11 cm; BTM, ltsz.: 51.2140; 1. ábra).

A másik lelet ábrázolásának személyével kapcsolódik a reneszánsz művészethez: egy rózsaszínű

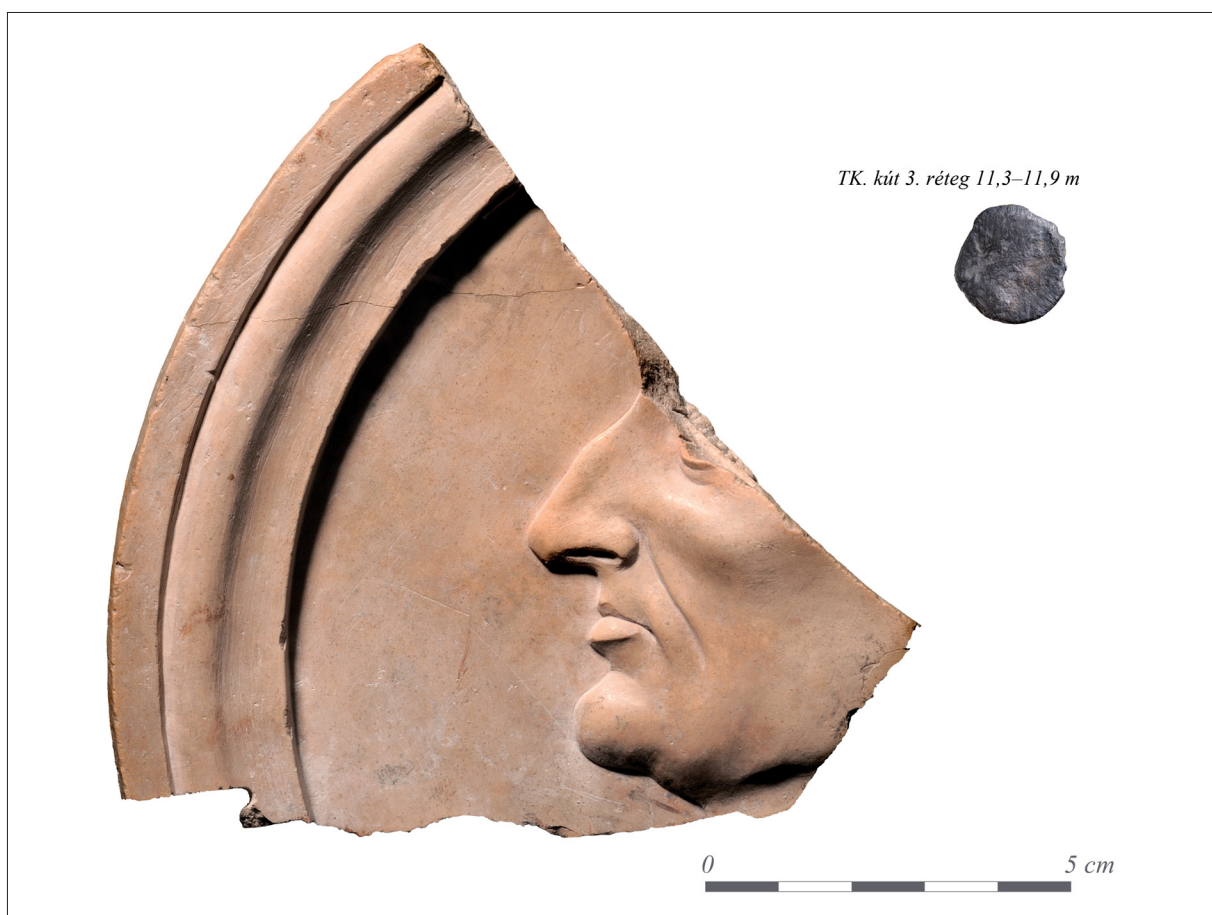
1. ábra. Antik márványszobor (szatír?) lábtöredéke, Buda, palota. Fotó: Tihanyi Bence
Fig. 1. Fragment of a marble statue (satyr?) from antiquity, Buda, royal palace.
Photograph: Bence Tihanyi

¹ Részletes felsorolás és irodalom: BALOGH 1966, I. 295, 303–311.

² KARDOS 1943; GEREVICH 1962.

³ Ugyanakkor a budai éremleletek feldolgozója a kérdést nyitva hagyta: „...többnyire a XV. századi pénzekkel együtt.” HUSZÁR 1956, 198.

⁴ BALOGH 1966, I. 291, 3. jegyzet. Itt a négy levél Lodovico Sforzától és magyarországi követétől (1489–1490). – GEREVICH 1962, 16, Abb. 2; GEREVICH 1971a, 113, Pl. CIII. Legújabbban a szobortöredékről: *Hunyadi Mátyás* 2008, Kat. 14.4. (Pócs D.).

2. ábra. Julius Caesar arcképtöredéke és Faustina kisbronz, Buda, palota. Fotó: Tihanyi Bence
 Fig. 2. Fragment of profile portrait relief depicting Julius Caesar and a coin showing Faustina,
 Buda, royal palace. Photograph: Bence Tihanyi

mészkből készült tondo töredéke, Julius Caesar arcmasával. Gerevich azonosította a kört, amelybe az ilyenek tartoztak: az itáliai reneszánsz épületek homlokzatdíszeként használtak ilyen arcképes tondókat.⁵ A magunk részéről kiemelnénk, a bizonyára Itáliából származó ajándék ábrázolásával közvetlenül Mátyás humanista körökben ismert példaképére utalt (11 × 10,5 cm; v.: 2,3 cm; BTM, ltsz.: 51.3249; 2. ábra). A déli palotaudvarban, az itt

feltárt címeres kút betöltéséből került elő (3. réteg, 17. század eleji betöltés). Ugyanitt látott napvilágot Faustina római kisbronz is (2. ábra).⁶

A következő gyűjteményi leletek a római császárok bronzérméi, amelyekből 34 darabot leltek különböző lelőhelyeken, de mindig hódoltság kori személtretegben.⁷ Hogy ezek mikor, milyen módon kerülhettek későbbi tulajdonosaikhoz, arra Antonio Bonfini egyik megjegyzése utal: „Buda vidékén ércből és ezüstből sok érme található, melyek egyik lapja Konstantin császár képét és nevét mutatja [...] Bornemisza János, ki Dóczy Orbán kincstartó számvevője volt, sok érmét mutatott nekem, melyek visszatekintő hollót, csőrében gyűrűvel ábrázoltak.”⁸

Ha közelebbről vizsgáljuk az antik érmék lelőköörülményeit, úgy kitűnik, hogy azonos rétegben, a palota területén elsősorban a kápolna melletti udvarban találtuk őket. Itt a 4. réteg négy darabbal szerepel: Augustus középbronz, Commodus nagybronz, Diocletianus kisbronz, II. Constantinus kisbronz. De itt került elő egy római hagyma-

⁵ GEREVICH 1952, 152; GEREVICH 1965, 23. kép, 25–26. kép (Pavia, tondók); GEREVICH 1966, 306; BONFINI 1959, Decas IV. Liber III.: „Mátyás pedig mindenképpen Caesar vagy Nagy Sándor volt.” – Legutóbb Pócs Dániel írt róla: *Hunyadi Mátyás* 2008, Kat. 11.11. (Pócs D.).

⁶ HOLL 2005a, 23–24, Abb. 19.

⁷ HUSZÁR 1956, 198, 209. – „Lelőhelykörülményeiknél V. László, I. Ulászló, illetve Mátyás dénárjaival együtt kerültek elő.” HUSZÁR 1956, 230, 2. jegyzet.

⁸ BONFINI 1959, Decas III. Liber IX. A Corvinusok nemzetségéről gyűjtött adatai között.

3. ábra. Antik érmek és egy fibula a palotakápolna melletti udvarból, a 16. század elejétől kezdve kidobott rétegekben. Fotó: Tihanyi Bence

Fig. 3. Antique coins and a fibula from the courtyard next to the chapel of Buda's royal palace, from debris layers dating from the early 16th century. Photograph: Bence Tihanyi

fejes bronzfibula is (3. ábra).⁹ A réteg betöltési ideje a 16. század vége. Az alatta húzódó 4/B. rétegből hat darab (Faustina nagybronz, I. Constantinus kisbronzai, II. Constantinus kisbronz és egy 4. századi) származik (3. ábra). Betöltése 1579-ig történt. Alatta, az 5. réteg szemetéből már csak egy köztársasági denár került elő. Nem véletlen, hogy a felsorolt rétegek leletanyagában (és középkori érmeivel) a 15. század második felének készítményei találhatók: faenzai majolikák, spanyol majolika, velencei asztali üvegek – utóbbiak közt a budai udvarra jellemző, divatos, bordázott testű serleges email- és aranyozott dísszel –, tehát az udvar megsemmisült felszerelése. Jellemző azonban az is, hogy az 5. rétegtől felfelé itt találkozunk a Mátyás kori palota megsemmisült kályháinak első töredékeivel (regensburgi kályha, Háromkirályok majolikamázás kályhája), az elfoglalt palota első pusztításának anyagával.¹⁰ Hiszen már az 5. réteg (érmek: 15. század – 1494–1545) is az 1526. vagy 1529. évi török pusztítást jelzi. Nyilván ekkor már a nemes-

fém tárgyak, értékek – köztük az éremgyűjtemény feltételezhető ilyen veretei – kézen-közön elvesztek. A leletösszefüggések sorába tartozik még a déli udvar (Télikert) említett kútja Faustina kisbronzával. A csupán egyesével szereplő érmek közül Commodus kisbronzát említhetjük; a nyugati udvar vízvezetékaknájából származik, amelyet a 17. század első felében töltöttek be, részben korábbi leletekkel.¹¹

A királyi gyűjteménybe sorolható következő leletünk jellegénél fogva inkább abba az irányba mutat, ami az érdekes ritkaságok gyűjteményeire

⁹ HOLL 1987–1988. Itt a lelőhely rétegeinek elemzése. – Az antik érmeket egy újabb, felelőtlen restaurálás tönkretette. Egyesek eredeti képe Gerevich László 1962. évi cikkében (GEREVICH 1962) még látható.

¹⁰ HOLL 1987–1988, 9. kép.

¹¹ HOLL 2005a, 26. (XXX.g. jelzéssel). Meg kell említenem azt a római kisbronzot (Maximinus Daia, Kr. u. 305–313), amelyet a nyéki kastélyépület (I. sz.) homlokzata előtt, az újkori betöltésben találtam. Kétséges, hogy összefügghet-e a gyűjteménnyel. HOLL 1959, 274.

4. ábra. Őskori kőbalta töredéke. Fotó: Tihanyi Bence
Fig. 4. Fragment of a prehistoric stone axe head.
Photograph: Bence Tihanyi

(ném. *Kunstkammer/Wunderkammer*; ang. *cabinet of curiosities*) jellemző. Ezekben nem vált szét a művészeti-iparművészeti és a természettudományi vonatkozású tárgyak (pl. állatpreparátumok, kővületek) gyűjtése, de távoli vidékek ritkaságai (pl. kelet-ázsiai porcelánok) is szerepeltek.¹² Tárgyunk egy fekete bazaltkőből csiszolt őskori balta töredéke (h.: 8,7 cm; v.: 2,5 cm; BTM, ltsz.: 1951.696; 4. ábra). Lelelhelye az északi kaputorony a keleti oldalon, annak betöltése. A felszíntől 4–5 m mélyen került elő, hódoltság kori leletanyaggal.¹³ De mivel indokolható egy ilyen tárgy megőrzése? Magyarázatához a néprajz segít: a véletlenül előkerült kőkori baltákat a nép mennykőnek nevezte. Az általánosan (Európa-, sőt Ázsia-szerte) elterjedt babonás magyarázat szerint, ahová a villám – ménkü – lecsap, ott található. Az ilyeneknek mágikus-gyógyító erőt tulajdonítottak, és így nagy becsben tartották.¹⁴

KÜLFÖLDI KERÁMIÁK

E fejezetbe azokból az ásatási leletekből is válogatunk, amelyek a palota kerámiái közül ritkaságukkal, különleges alakjukkal tűnnek ki és külföldi műhelyekben készültek. Ilyenek az asztali használatra készített, különösen az előkelő környezetre jellemző, ritka kőcserép poharak és serlegek. Közülük a Dreihausen–Falke-csoport kőcserép poharait említhetjük. Nemcsak csokoládébarna színük és változatos díszítésük, hanem az átlagostól sokszor eltérő formájuk (magas talpas serleg, ember alakú pohár) miatt is különlegesek. Budán legalább öt-féle alakban kerültek elő az e csoporthoz tartozó leletek (többjük egyedi, analógia nélküli darab). Ezek a 15. század elején készültek és így Zsigmond király udvarához köthetők; Mátyás király idejében azonban már legalább félszáz évesek voltak. Lelelkörülményeik szerint valamennyi csak a 16. század elejétől kezdve került a szemétkbe, 15. század végi leletekkel együtt (5. ábra).¹⁵

Nem tudjuk, hogy csupán ritkaságuk, illetve nem mindennapos kialakításuk miatt őrizték meg

5. ábra. A Dreihausen–Falke-csoport kőcserép poharai. Baloldalt a kápolna melletti udvar 5. rétegéből
Fig. 5. Stoneware beakers belonging to the Dreihausen–Falke group. The one on the left is from the 5th layer of the courtyard next to the chapel of Buda's royal palace

¹² Ilyen gyűjtemények a 14. századtól mutathatóak ki, a 16–17. században megnőtt a számuk. Első elnevezésük 1564-ből ismert. Részletesen: SCHLOSSER 1908.

¹³ HOLL 2005a, 28. – II. Rudolf későbbi, híres gyűjteményében is volt („Donnersteine”), lásd: SCHLOSSER 1908, 81.

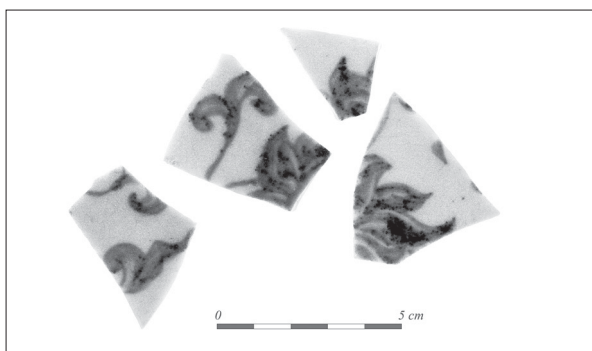
¹⁴ MNL III. 563; *Handwörterbuch* 1987, 326, 330.

¹⁵ HOLL 1990, Abb. 1–2. Budán csak egy töredék származik 1460 körüli szemétkből, a többi a 16. század első harmadából (a kisebb hengeres testű pohár, a tüskedíszes töredék, az emberalakos edény feje). A többi még későbbi rétegekből. A kőszegi vár pohara (Garai Miklós nádoré?) az egyedüli, amely már a 15. század első felében összetört.

6. ábra. Morva kőcserép pohár reneszánsz ötvösfoglalattal az Esterházy-kincstárból, 1480 körül, Budapest, Iparművészeti Múzeum

Fig. 6. Moravian stoneware cup with Renaissance mount, from the Esterházy Treasury, c. 1480, Budapest, Museum of Applied Arts

7. ábra. Kínai porcelánváza töredékei, 14. század második fele, Buda, palota

Fig. 7. Fragments of a Chinese porcelain vase, second half of the 14th century, Buda, royal palace

ezeket, vagy talán közrejátszott ebben egy későbbi időkből adathozható hiedelem is. A Limburg an der Lahn-i dóm kincstárában őrzött egyik ilyen pohár foglalatának felirata szerint: „Málta szigetén Szt. Pál földjéből készült 1413-ban.”¹⁶ Tudnunk kell, a „máltai föld” készítményeket különlegesnek vélt anyaguk miatt gyógyhatásúaknak tartották. (Már az antik idők óta kezdve a késő középkorig szerepeltek egyes földek orvosságként.) Bármelyik szempontból néz-

zük, poharaink mindenképpen beleillenek abba a gyűjtési körbe, amit a kuriozitásokat bemutató gyűjtemények képviseltek.

Az ún. morva poharak, a Csehországban készült különleges kőcserép asztali ivóedények – néhány korábbi lelettől eltekintve – a leggyakoribb külföldi kőcserepek Mátyás idejében. De itt nem a szokványos morva poharak alakjuk és méretük szerint gyakori sorozataira gondolunk, hanem egy különleges példányra, amely sohasem került a földbe. Ezt a tárgyat az ismert átlagos poharaktól megkülönbözteti egyedülálló nagysága; az Esterházy-kincstárban maradt ránk (6. ábra).¹⁷ A családi inventáriumokban többször felsorolták 1645–1693 között; utoljára

¹⁶ HOLL 1955, 152, 11. kép. Itt található a külföldi példányok részletes ismertetése és az első budai leletek bemutatása is. A hat külföldi, ép példány mind gyűjteményben, kincstárban maradt fenn. – Elterjedésük legújabb ásatási leletei: HOLL 2006, 258–259, 15. kép.

¹⁷ HOLL 1955, 30. kép; CSÁNYI 1920–1922, 191–192. Csányi Károly hangsúlyozta a tárgy magyar reneszánsz ötvösfoglatát, de eredetét nem ismerte fel. – Legutóbb a Budapesti Történeti Múzeum *Hunyadi Mátyás, a király* című kiállításán állították ki. *Hunyadi Mátyás* 2008, Kat. 940. (Simonyi I.).

„*Sciphus magnus ex Terra Sigillata condam Veziri Budensis*”.¹⁸ Tehát a családi hagyomány szerint a budai vezír tulajdonából szerezték. A pohár a 15. század utolsó harmadának típusai közé tartozik, vagyis Mátyás korabeli. Reneszánsz ötvösművű foglalat látták el: talpát aranyozott ezüst, trébelt, áttört foglalat tartja, száját és fedelét sodrott drót szegélyezi, tetejét levelek felett gránátalma díszíti (m.: 31,5 cm, foglalattal: 43 cm).¹⁹

KÖZEL- ÉS TÁVOL-KELET – A RÉGI KIRÁLYI KINCSTÁRAK HÍRMONDÓI

E rész tárgyai nem kapcsolhatóak Mátyás király gyűjteményéhez, mert olyan régi darabok, amelyek a korábbi uralkodók kincstárához tartoztak, de tovább hagyományozódtak a későbbi gyűjteményekbe, mint megbecsült ritkaságok. Ezek is csak a 16. századi pusztítások során semmisültek meg, csupán töredékeik jelzik az egykori gyűjtemények sokrétűségét. E tárgyak Mátyás és utódai idejében már nem használati, asztali tárgyak, hanem ritkaságok voltak, ahogy az európai gyűjteményekből ismert példák is mind különleges, egyedi daraboknak számítottak. Régi megbecsülésükre mutat, hogy sokukat tulajdonosuk ötvösfoglalattal látta el. Az üvegek közül egyeseket ereklyetartóként használták és így maradtak meg egyházi kincstárakban.

A külföldi műhelyekből származó kerámiák között a budai palota leletanyagából egy nagyobb méretű (átm.: 20–25 cm) kínai porcelánváza négy töredékét tartjuk a királyi gyűjteményekbe sorolható ritkaságok maradványának (7. ábra). Az ún. kék-fehér csoportba tartozó porcelánok e korai darabjait lótuszvirág- és levéldíszítésük, festésük, illetve a máz jellege alapján lehetett a 14. század második felére (Jüan-dinasztia) keltezni.²⁰ (Lelőhe-

Véleményünk szerint eredetileg Mátyás gyűjteményébe tartozott és ritkasága miatt kapott ötvösművű foglalatot. (Az ilyen megoldás Európa-szerte szokás volt a ritkaságuk miatt becsben tartott üvegeknél, illetve kőcserép és porcelántárgyaknál.) A török pasa Mátyás kincstárának hátrahagyott maradékából juthatott hozzá.

lyük a palota középső udvarát határoló sziklaárok 4. rétege: a 13. századtól 1568-ig terjedő érmekkel, itt is gazdag középkori leletekkel vegyesen. A nagyobb dreihauseni pohár – 5. ábra – is innen származik.) Úgy véljük, Nagy Lajos király kincstárának maradványaként őrizhették meg e vázát. Csak a palota pusztításakor semmisült meg. Lehetett ajándék, még inkább a nápolyi hadjárat során juthatott a király birtokába, mindez nyitott kérdés. De utalhatunk arra az adatra is, hogy Árpád-házi Mária, a nápolyi Anjou Károly felesége 1323. évi végrendeletében már két porcelántalat sorolt fel.²¹

Legkorábbi üvegleletünk közlésekor már a tárgy feldolgozója valószínűsítette, hogy egykor az esztergomi királyi kápolna kincstárának darabja lehetett.²² Nyitott kérdés, hogy még III. Béla király idejében vagy már II. András alatt került Esztergomba. Az utóbbi az 5. keresztes hadjáratból (1217–1218) ereklyékkel gazdagon megrakodva tért haza.²³ (Ezután küldte Erzsébetet Tübingenbe.) Az üvegtöredék egy ún. Hedvig-pohár darabja (8. ábra). Az ilyenek nagy részét ereklyetartóként őrizték meg, ezért is maradtak meg ép példányaik kolostorok, dómkincstárak, fejedelmi gyűjtemények darabjaiként. Töredékünk vastag, kissé sárgás árnyalatú üveg, csiszolt-véssett díszítését álló sasnak egészítették ki (m.: 2,7 × 2,5 cm; v.: 0,4 cm; BTM, ltsz.: 52.276; lelőhelye a budai palota keleti sziklaárka, 1. réteg; érmek 1528-ig).²⁴ Az ilyen poharak készítése helye még nem ismert, a bizánci-iszlám üvegművesség jellegzetes termékei a 12. századból. Néhány példányuknál bizonyítható, hogy a keresztes hadjáratból visszatérő személyekhez kapcsolhatóak. Publikálója az említett Árpád-házi királyok szerepe mellett arra is felhívta a figyelmet, hogy kapcsolat lehet az Árpád-házi Szent Erzsébet személyéhez kötött ilyen pohár (Kunstsammlungen der Veste Coburg) esetében is, hisz Erzsébet hozományáról anyja, Meráni Gertrúd gondoskodott, ennek testvére volt a névadó, sziléziai Hedvig királyné.²⁵ Második üvegünk egy emailfestésű szíriai pohár

¹⁸ A kincstár inventáriuma: HORVÁTH 1956–1958. (Horváth téves meghatározásával.)

¹⁹ HOLL 1990, 236–237, Abb. 27.

²⁰ HOLL 2005a, 130–132, Abb. 87/1. Itt részletes stíluselemzés is található a festés módjáról: Abb. 88.

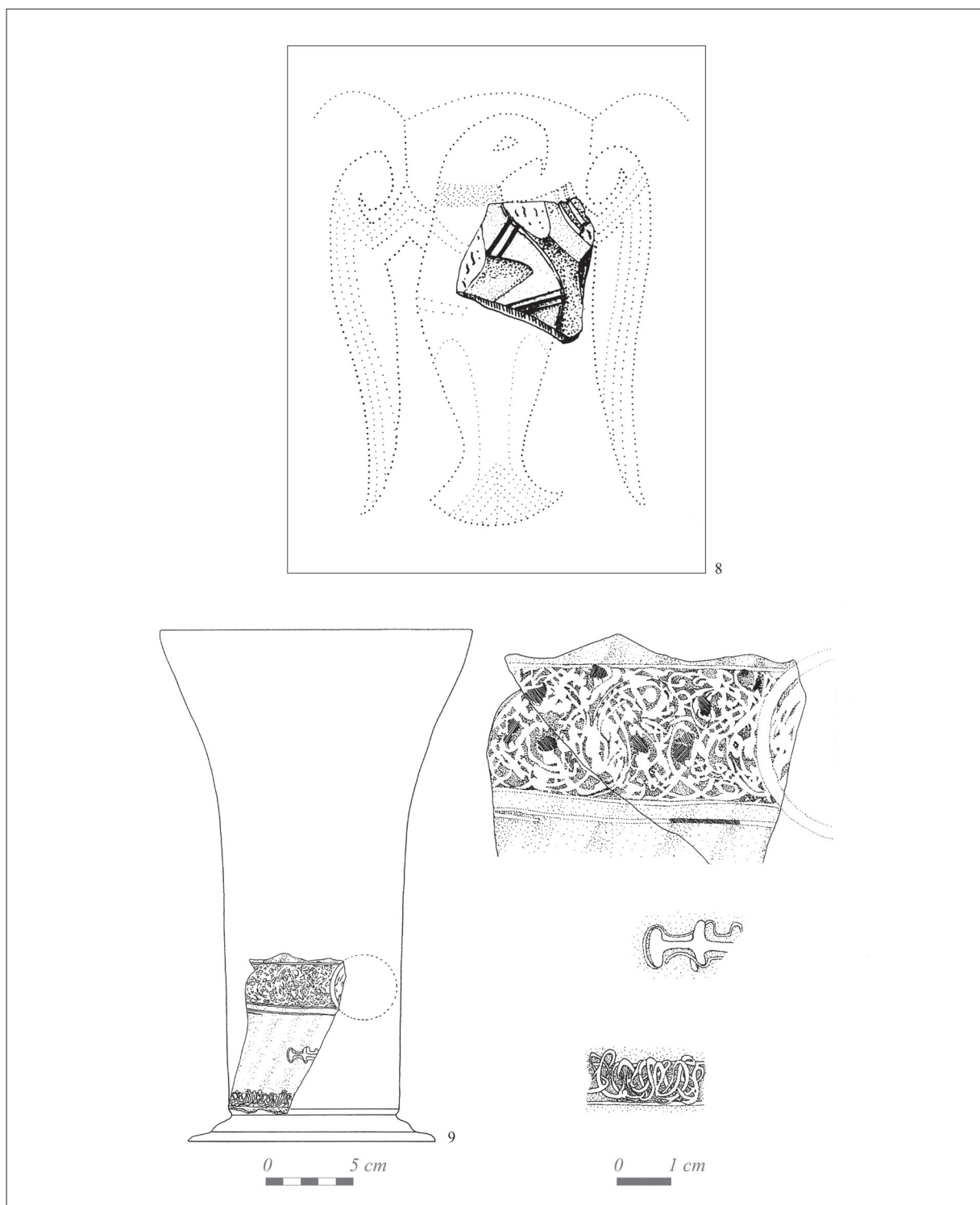
²¹ HOLL 2005a, 159.

²² H. GYÜRKY 1986b; rövidebben: H. GYÜRKY 1990.

²³ „különféle szent ereklyéket szerzett össze”: KÉPES KRÓNKA 1964, II. 163.

²⁴ Holl Imre, Ásatási napló, 1952. március 14. Késő gótikus kályhacsempék, hódoltság kerámia (bekarcolt díszű talpastál), ablaküveg, Mátyás-denár. Az árok keleti szakaszának betöltése csak a 15. század közepén kezdődött.

²⁵ H. GYÜRKY 1986b, 239, 251–252, 4. kép (Szent Erzsébet pohara). Családfa-rokonságok: H. GYÜRKY 1986b, 253.

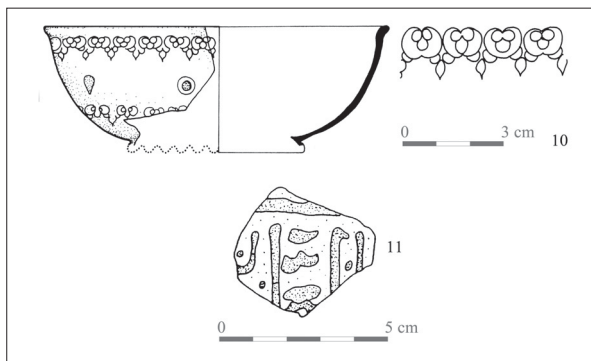
8–9. ábra. 8. Hedvig-pohár töredéke, 12. század, Buda, palota. H. GYÜRKY 1990 nyomán;

9. szíriai festett üvegpohár töredéke és rekonstrukciója, 13. század vége, Buda, palota.

H. GYÜRKY 1999 nyomán

Figs. 8–9. 8. Fragment of a Hedvig beaker, 12th century, Buda, royal palace. After H. GYÜRKY 1990; 9. Fragment of an enamelled glass from Syria, with a reconstruction of the glass, late 13th century, Buda, royal palace.

After H. GYÜRKY 1999

10–11. ábra. 10. Szíriai üvegcsésze emaildísszel, Visegrád, palota. H. Gyürky 1991 nyomán;
11. szíriai festett üveg töredéke, Visegrád, palota. MESTER 1997 nyomán

Figs. 10–11. 10. Syrian glass cup with enamel decoration, Visegrád, palace. After H. Gyürky 1991;
11. Fragment of enameled glass, Visegrád, palace. After MESTER 1997

töredéke.²⁶ Alakja jellegzetes közel-keleti forma: magas, karcsú test, erősen kiszélesedő száj. A töredéken, a pohár alsó részét borító széles sávban bonyolult iszlám stílusú indák szövvénye, amelyet kerek medaillon szakított meg (ez csak indításában látszik). Piros és arany színű festéséből csupán nyomok maradtak meg (9. ábra). Talpa fölött, keskeny sávban vonaldíszfonadék húzódik. Díszítésének rendszere az ún. Damaszkusz-csoport mintakincsébe sorolja. Analógiáját közlője a müncheni Bayerisches Nationalmuseum darabjában fedezte fel, a 13. század végéről.²⁷ A budai töredék lelőhelye a palota déli udvarának feltöltése (Téli kert; hódolt-ság kori; színtelen, sárgás árnyalatú; rekonstruált átm.: 8 és 9 cm). Kora alapján III. András királyé lehetett, akár Velencéből is magával hozhatta vagy a város ajándéka volt koronázásakor, 1290-ben.

Ritkasága miatt ez is a régi királyi kincstárból származhatott, tovább öröklődve.

Az itt tárgyalt korai keleti üvegek nem egyedi esetek a közel-keleti luxuscikkek magyarországi megjelenésében. Már a 13. század végén és a 14. században is kerültek más darabok (és kerámiaedények is) hazánkba. Ezek azonban korán eltörték, nem őrizhették meg őket. Így például a 13. század végéről származó szíriai (?), festett, aranyozott díszítésű kék üveg előfordulása is bizonyítható keltezett budai leletegyüttesben.²⁸ Egy másik, hasonló eredetű példány egy gömbölyű oldalú tálacská/csésze, amely a visegrádi palota Anjou-kori rétegében feküdt. Meghatározását az elpusztult és csak nyomokban megőrzött arany-piros emailfestés segítette (10. ábra).²⁹ A csésze pereme alatt futó díszítés (fr. *chaine de lotus*: lótlánc) a szíriai Hama ásatásából 1260/1277–1302 közötti üvegeken látható: aranyozott rajz piros kontúrral.³⁰ Ezek szerint elképzelhető, hogy még III. András vagy Károly Róbert király tulajdona lehetett; Nagy Lajos első építkezése idején, a 14. század közepén már a palota szemétrétegébe került.³¹

Ismerünk egy további visegrádi leletet is, amely ugyancsak a korai keleti üvegek körébe tartozik. Az előző darab lelőhelyén, de már egy felsőbb rétegből közöltek egy apró töredéket (11. ábra): „vastag oldaltöredék [...] festésre utaló nyomokkal [...] Függőleges és párhuzamos vonalak között rövid hullámzó sávok lehettek.”³² A festés kétségkívül egy díszes arab felirat maradványa. Az ilyen megoldás ugyancsak a szíriai üvegek egyik csoportjának jellemzője, általában szélesebb sávban, esetleg több sorban.³³ Rendszerint arany színű a felirat, néha piros színnel kontúrozva. Sajnos töredékünk túl kicsi ahhoz, hogy pontosabb besorolása lehetséges volna, valószínű azonban, hogy az előző üveggel egykorú lehet.

²⁶ H. Gyürky 1999. A szerző úgy gondolta (H. Gyürky 1999, 329.), az üveg pohár esetleg egy 13. századi réteg vagy gödör anyagából kerülhetett a lelőhelyére. De a „Téli kert-szórvány” jelzés csak a késő középkori szint fölötti kora újkori rétegekhez tartozhat, ebben nem volt 13. századi rétegből származó anyag.

²⁷ H. Gyürky 1999, 4. kép.

²⁸ H. Gyürky 1999, 329; Holl 2005b, Abb. 28/3.

²⁹ H. Gyürky 1999, 329. Az eredet meghatározásának helyesbítésével.

³⁰ Riis-Poulsen 1957, 90–101, Fig. 271, Fig. 310. Héjj Miklós 1952. évi ásatási naplójában az üvegen „aranyozás, piros és sárga körök és pontok” voltak. A festés a Magyar Nemzeti Múzeumban történt restaurálás során tűnt el.

³¹ A visegrádi sziklaudvar rétegének újabb keltezése: Holl 2007, 234–236.

³² Mester 1997, 20, 118. kép. Ltsz.: 90.40.1, „Zsigmond-kori 4a rétegben”. Az üveget valószínűleg még Zsigmond király idejében is őrizték.

³³ Riis-Poulsen 1957, 80, 108. Feliratos csoport, keltezés: 1260 előtt–13. század vége.

AZ ÚN. MÁTYÁS KIRÁLY ÜVEGSERLEGE KÉRDÉS

Utolsó üvegeink, amelyek a budai királyi gyűjteményekhez köthetőek, a „Mátyás király üvegserlege” kérdést érintik. Az első ilyen elnevezésű az a hatalmas példány, amelynek nevét a letört talpat helyettesítő, aranyozott ezüst talp bevéssett felirata adta (12. ábra); a 17. század elejére tehető verses szöveg így szól: „Ez Hunyadi Mátyás Bilikumja / Velencésektől vett régi ajándéka / [...] Hunyadi Lajos királyra maradt.” A továbbiakban elmondja, hogy Batthyány Ferencnél, a király bortöltőjénél, azaz főpohárnokánál volt, mivel Mátyás neki ajándékozta, majd sokáig Rohonc várában őrizte a család. 1929-ben ajándékozta Erdődy Rudolf a Magyar Nemzeti Múzeumnak.³⁴ A széles tölcseres felső-rész alatt gömbölyű nódusza fonalas díszű, alatta a pótlásként készült fémtalppal. Szerintem az 1696. évi írásos adat Batthyány II. Ádám németújvári tárházának inventáriumában erre a darabra vonatkozik: „Almáriumban Mátyás király öveg pohara ezüstben foglalt.”³⁵

A hatalmas üvegserleg kétségtelenül muranói munka. Keltezése és Mátyáshoz kötése téves hagyomány átvétele. Nóduszának az irodalomban mindig csak röviden említett díszje ugyanis jellemző korhatározó: függőlegesen elhelyezett vastagabb üvegszálak (ol. *lattino*: tejüveg) váltakoznak szélesebb sávban vékony, fehér fonáldíszfonadékkal (ol. *retorti*, *canne retorte*; ném. *Fadenglas*). Ez a technika Mátyás idejében nem ismert (a korszak gazdag budai üvegleletei között sincs e periódusban), Muranóban csak a cinquecento elejének felfedezése. A század első negyedétől kezdve olvasztanak a szintelen üvegbe fehér üvegszálakat (12. ábra).³⁶ Az üvegserleg alakja is erre a korszakra utal, amikor felhagytak a korábbi erősen tagolt, plasztikus részletekkel díszített formákkal a poharak-kelyhek esetében. Helyette lendületes, elegáns, de egyszerűbb formákra tértek át, amelyek jobban

12. ábra. Nagy üvegserleg, nóduszán fehér fonáldíszszel, 16. század eleje, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum. Fotó: Holl Balázs
Fig. 12. Large glass goblet with threads of white glass (*latticino*) on the node, early 16th century, Budapest, Hungarian National Museum. Photograph: Balázs Holl

³⁴ Magyar Nemzeti Múzeum, m.: 43 cm, szájátm.: 27,5 cm. Részletes irodalma: BALOGH 1966, I. 440. 1929 óta a Magyar Nemzeti Múzeum állandó kiállításán. 1983-ban a Magyar Nemzeti Galéria kiállításán (a 15. század második felére keltezve). *Mátyás király* 1983, Kat. 359. 2008-ban a Budapesti Történeti Múzeum *Hunyadi Mátyás, a király* című kiállításán. *Hunyadi Mátyás* 2008, Kat. 9.27. (Kovács E.).

³⁵ BALOGH 1966, I. 440. Az inventárium darabja szerint nem ez, hanem egy kisebb példány lehetett.

³⁶ GASPARETTO 1958, 93–94; SCHMIDT 1922, 72–107. A 16. század első negyedében változik meg a velencei üvegek stílusa.

kiemelik a teljesen víztiszta üveg (ol. *cristallo*) hatását.³⁷ Biringuccio szerint ezek képviselik az ideális üveget. A Magyar Nemzeti Múzeum serlegét II. Ulászló vagy II. Lajos király kaphatta velencei ajándékként, majd adta tovább. Mátyáshoz kötése már a jóval későbbi családi hagyomány eredménye: az emlékezet múltat megváltoztató, elhitető szépítése. Más kérdés, hogy a kutatás a legutóbbi időkig miért vette ezt át kritika nélkül,³⁸ a tüzetes technikai vizsgálatot elhagyva, hiszen Robert Schmidt 1922. évi kézikönyve ezt a fajta díszítést részletesen tárgyalja.³⁹

Bár előző üvegünket törölni kell Mátyás gyűjteményéből, mégis lehettek olyanok is, amelyek valóban még a 15. században készültek. A kutatás által az egykori gyűjteményről összegyűjtött gazdag írásos forrásanyag tudósít olyan üvegről, amelynek személyhez kötését elfogadhatjuk. Sárvár tárházában (Nádasdy-kincstár) 1670-ben többek között az alábbiakat jegyezték fel: „*Poculum altum cum cooperculo ex vitro communi depictum divi quondam*

Matthiae regis Corvini, eotum Bilikum Budense Wlgo appellatum.”⁴⁰ Az 1669. évi inventárium magyar szövege szerint: „*az mely Banfiak Tarhazabul jeöt.*”⁴¹ Ez az üvegpohár két jellemzőjével bizonyítja, hogy még a 15. század második felének velencei készítménye, egyben különleges példány volt. A festés a korszak velencei üvegeinek a sajátossága volt, az asztali talpas poharak, serlegek gyakran kaptak aranyozott-színes festésű díszítést. Ráadásul éppen ezek voltak Budán is kedveltek a század végén.⁴² Másrészt a *Bilikum* elnevezés külföldön és hazánkban is mindig a nagyméretű asztali ivóedények megjelölése: egy-egy ilyen példányt (nemesfém-ből, üvegből, kőcserépből) mindig az érkező vendég asztali felköszöntésére (ném. *Willkomm*: üdvözlés, köszöntés) használtak.⁴³ Ilyen velencei, festett, nagyméretű üvegserleg (m.: 24,5 cm) e korból a Magyar Nemzeti Múzeum Somogyvárról származó példánya. Hasonló a Victoria and Albert Museum serlege (bordázott talppal és testtel, festett peremmel, bordázott fedővel).⁴⁴

EGY BUDAI RENESZÁNSZ GYŰRŰ ÉS EGY KINCSLELET KAPCSOLATA

Következő témánk nem tartozik a korábbi tárgykörhöz. Csak annyiban kapcsolódik hozzá, hogy az itt szereplő gyűrű fejének fekete niellódíszé ugyancsak a reneszánsz humanizmus budai megnyilvánulása: antik, álló, meztelen alak, jobbában lándzsát, bal kezében pajzsot tart.⁴⁵ Az aranygyűrű a budai palota keleti kváderköves homlokzata előtt került elő 1959-ben.⁴⁶ Rétege valamivel feljebb volt a középkori udvarszintnél, és leletei szerint a 16. század első felében került ide. (A szemétretegben itáliai és spanyol majolika, 15. század végi budai díszkerámia volt.) A gyűrűfej – niellódíszé mellett – más szempontból is feltűnő. A szalagkarika két külső oldalán ugyanis egy-egy aranylemezből

kalapált sárkánygyík figura van (13. ábra). Ezt a különleges és ilyen alkalmazásban ritka megoldás okát magam csak azzal magyarázhatom, hogy a sárkányok a tulajdonos családnevére utalnak. De ki lehetett ez a személy?

Már korábban foglalkoztam az ún. kölesdi ezüstkincs egyik darabjával.⁴⁷ Ez az aranyozott serleg sajtóságos díszítésével válik ki a késő középkori ötvösművek közül. Talpát hat, csészéjét és fedelét kilenc-kilenc, gombját pedig három sárkánygyík díszíti (14. ábra). A kincset a serleg és a poharak aljára karcolt családnevek alapján kötötte össze a kutatás Ákosházi Sárkány Ambrus személyével. Régi vélemény szerint a mohácsi csatában meghalt

³⁷ GASPARETTO 1958, 89; BIRINGUCCIO 1540.

³⁸ A téves keltezésre rámutatott Kiss Etele (*Hunyadi Mátyás* 2008, Kat. 9.27.); írását csak kéziratom befejezése után ismertem meg.

³⁹ SCHMIDT 1922.

⁴⁰ BALOGH 1966, I. 441. Ugyanitt a Mátyásnak ajándékba adott „kristályserlegek” 1476–1489 közötti évekből, Velencéből.

⁴¹ BALOGH 1966, I. 441.

⁴² A budai leletanyagban az ilyen típusú üvegserlegek magassága 10–15 cm közötti. Egy nagyobb példány csak Kőszegről ismert, ez Mátyáshoz köthető, ottani tartózkodása idejéből. H. GYÜRKY 1986a, 79–83, XV. 9–12. típus, XXXVII. tábla.

⁴³ A dreihauseni kőcserép serlegek közt ilyen használatban állt több mint 130 évig a Daun-kastély (Rajna-vidék, Németország) serlege is (m.: 36,7 cm). Német nyelvű felirata szerint (1517, 1652) „senki sem panaszkodhat, aki belőlem iszik a ház és urai tiszteletére”. HOLL 1955, 152–153.

⁴⁴ BORSOS 1963, 19, Abb. 6; HONEY 1946, 57, Pl. 21.

⁴⁵ Csak a niellódísz miatt szerepelt egyetlen közlésben, lásd: GEREVICH 1971b, 40. kép. A gyűrű egyéb jellegzetességét nem említi.

⁴⁶ Pince, 925–403, 5. rétegbe teljesen betaposva, átm.: 1,8 cm, „a szalagkarika két oldalán kalapált levéldísz”, BTM, ltsz.: 60.29.1. A lelőhely rétegrajza: GEREVICH 1966, 203, 296. kép.

⁴⁷ F. VATTAI 1960; HOLL 2005b, 365–366, Abb. 36/2.

13. ábra. Reneszánsz aranygyűrű, Buda, palota.

Fotó: Tihanyi Bence

Fig. 13. Renaissance gold ring, Buda, royal palace.

Photograph: Bence Tihanyi

Ákosházi Sárkány Ambrus kincsei kerültek elő Kölesden, amelyeket a csata után a Duna-parton rejtettek el a törökök elől.⁴⁸

A serleg sárkánygyík applikációi kétségtelesenül ugyancsak a tulajdonos családnevére utalnak. Korábban már kifejtettem, hogy ez a furcsa díszítésmód az egyszerű klasszikus bordázást pótolja (és nem fordítva, ahogy a régi kutatás gondolta). Eredetét a 15. század végi bordázott falú, talpú velencei üvegserlegeken találjuk. Az utóbbiak éppen Budán, a királyi udvarban divatoztak. A budai ötvösök már 1501 előtt utánózták a velencei típust; ezt egy pozsonyi polgár 1501. évi végrendelete bizonyítja, amely egy Budán vásárolt ezüstserleg leírásakor azt mondta, hogy olyan, mint egy velencei üvegserleg.⁴⁹

Úgy vélem, a gyűrű – kisebb méretét tekintve – talán Sárkány Ambrus feleségéé volt. Férje az 1522. évi végrendeletében ráhagyta többek között ötvöstárgyai negyedét, de azon kívül valamenynyí ékszert (*torques, jocalia, annullos* stb.), amelyeket még életében ajándékozott neki.⁵⁰ Úgy gondolom, a gyűrűn kívül ezt a serleget is neki ajándékozhatta, hisz a serleg alján a Sárkány név előtt gyengében bekarcolva *Zoblath* családnév látható, amely a feleség családneve. A gyűrű és a serleg egy budai ötvösmester munkája lehet, ahogy talán a párhuzamként már régebben közölt, a radnai erdőben előkerült kincs valamivel nagyobb, bordázott díszű serlege is.⁵¹

14. ábra. Aranyozott serleg a Sárkány család kincseiből, 15. század vége, Budapest,

Magyar Nemzeti Múzeum. Fotó: Holl Balázs

Fig. 14. Gilt cup once belonging to the Sárkány family, late 15th century, Budapest, Hungarian National Museum. Photograph: Balázs Holl

⁴⁸ Újabban egy másik, Érd határában előkerült kincsel azonosítják, ahol Sárkány Ambrus háza volt. MRT VII. 108–109. E lelőhelyre egy másik feljegyzés utal, amely azonban nem írja le pontosan a kincs összetételét.

⁴⁹ HOLL 2005b, 365, 161. jegyzet.

⁵⁰ FÜSSY 1901; KUBINYI 1994, 279.

⁵¹ HOLL 2005b, 365, Abb. 36/1.

E cikk témájával először a Vármúzeum 1952. évi kiállításának rendezésekor foglalkoztam; a kápolna melletti udvar ásatásánál figyeltem fel a reneszánsz korszak udvari tárgyai között előkerülő antik

érmékre és római fibulára, mint oda nem illőkre. Később a Dreihausen–Falke-csoport kőcserép leleteinek közlésekor (1955) utaltam a ritka darabok hosszú megőrzésére Mátyás ritkaságai között.⁵²

IRODALOM

- BALOGH 1966
 BIRINGUCCIO 1540
 BONFINI 1959
 BORSOS 1963
 CSÁNYI 1920–1922
 FÜSSY 1901
 GASPARETTO 1958
 GEREVICH 1952
 GEREVICH 1962
 GEREVICH 1965
 GEREVICH 1966
 GEREVICH 1971a
 GEREVICH 1971b
 H. GYÜRKY 1986a
 H. GYÜRKY 1986b
 H. GYÜRKY 1990
 H. GYÜRKY 1991
 H. GYÜRKY 1999
 Handwörterbuch 1987
 HOLL 1955
 HOLL 1959
 HOLL 1987–1988
 HOLL 1990
 HOLL 2005a
 HOLL 2005b
- BALOGH Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában* I–II. Budapest, 1966.
 BIRINGUCCIO, Vannoccio: *De la pirotechnia*. Venezia, 1540.
 BONFINI, Antonio: *Mátyás király. Tíz könyv a Magyar Történet-ből*. Latinból ford.: Geréb László. Budapest, 1959.
 BORSOS, Béla: *Die Glaskunst im alten Ungarn*. Budapest, 1963.
 CSÁNYI Károly: A herceg Eszterházy kincstár magyar ötvösművei. *Az Országos Magyar Régészeti Társulat Évkönyve* 1. (1920–1922) 188–194.
 FÜSSY Tamás: Ákosvári Sárkány Ambrus végrendelete 1522. évből. *Történelmi Tár* 1901. 137–146.
 GASPARETTO, Astone: *Il vetro di Murano dalle origini ad oggi*. Venezia, 1958.
 GEREVICH László: Castrum Budense. *ArchÉrt* 79. (1952) 150–171.
 GEREVICH, László: Bemerkungen über die pannonische Renaissance. In: *Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa* II. Hrsg.: Irmscher, Johannes. Berlin, 1962. 14–18.
 GEREVICH, László: Le maître des reliefs en marbre du roi Matthias et de sa femme Béatrice. *BMHB* 27. (1965) 15–32.
 GEREVICH László: *A budai vár feltárása*. Budapest, 1966.
 GEREVICH, László: *The Art of Buda and Pest in the Middle Ages*. Budapest, 1971.
 GEREVICH László: Villard de Honnecourt Magyarországon. *MűvÉrt* 20. (1971) 81–105.
 H. GYÜRKY Katalin: *Az üveg*. Katalógus. Budapest, 1986.
 H. GYÜRKY Katalin: „Hedvig poharak.” Egy XII. századi üveg ereklyetartó pohár a középkori budai királyi kápolna kincstárából. In: *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk.: Fügedi Erik. Budapest, 1986. 234–253, 351–356.
 H. GYÜRKY, Katalin: Fragment of a „Hedvig Beaker” from the Royal Palace of Buda. *ActaArchHung* 42. (1990) 205–208.
 H. GYÜRKY Katalin: *Üvegek a középkori Magyarországon*. Budapest, 1991.
 H. GYÜRKY Katalin: Szíriai festett üveg pohár töredékei a budai királyi palotából. *BudRég* 33. (1999) 325–330.
Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens 2. Hrsg.: Bächtold-Stäubli, Hans. Berlin – New York, 1987.
 HOLL Imre: Külföldi kerámia Magyarországon. *BudRég* 16. (1955) 147–197.
 HOLL Imre: Jelentés a nyéki kastélyépületek területén 1956-ban végzett hitelesítő ásatásról. *BudRég* 19. (1959) 273–290.
 HOLL Imre: A budai várpalota egy középkori rétegsorának elemzése. *ArchÉrt* 114–115. (1987–1988) 183–198.
 HOLL, Imre: Ausländische Keramikfunde in Ungarn (14.–15. Jh.). *ActaArchHung* 42. (1990) 209–267.
 HOLL, Imre: *Fundkomplexe des 15.–17. Jh. aus dem Burghaus von Buda*. Budapest, 2005.
 HOLL, Imre: Tischgerät im spätmittelalterlichen Buda. *ActaArchHung* 56. (2005) 311–384.

⁵² HOLL 1955, 157.

- HOLL 2006 HOLL Imre: Külföldi kerámia Magyarországon III. (14–17. század). *BudRég* 40. (2006) 253–294.
- HOLL 2007 HOLL Imre: Anjou-kori kályhacsempék. *ArchÉrt* 132. (2007) 219–240.
- HONEY 1946 HONEY, William B.: *Glass*. London, 1946.
- HORVÁTH 1956–1958 HORVÁTH Tibor Antal: Terra sigillata a XVI–XVIII. században. *Művészettörténeti Tanulmányok. A Művészettörténeti Dokumentációs Központ Évkönyve* 1956–1958. 111–114.
- Hunyadi Mátyás 2008 *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490. Kiállítási katalógus – Budapesti Történeti Múzeum. Szerk.: Farbaky Péter – Spekner Enikő – Szende Katalin – Végh András. Budapest, 2008.*
- HUSZÁR 1956 HUSZÁR Lajos: A budai várpalota ásatásának éremleletei. *BudRég* 17. (1956) 197–240.
- KARDOS 1943 KARDOS Tibor: Mátyás király és a humanizmus. In: *Mátyás király emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára* II. Szerk.: Lukinich Imre. Budapest, 1943. 9–105.
- Képes Krónika 1964 Képes Krónika I–II. Hasonmás kiadás. Ford.: Geréb László. Budapest, 1964.
- KUBINYI 1994 KUBINYI András: Egy üzletelő és diplomata várúr Mohács előtt: Ákosházi Sárkány Ambrus. In: *Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Tanulmányok. Szerk.: Pamer Nóra. Budapest, 1994. 263–291.*
- Mátyás király 1983 *Mátyás király és a magyarországi reneszánsz 1458–1541. Kiállítási katalógus – Magyar Nemzeti Galéria. Szerk.: Török Gyöngyi. Budapest, 1983.*
- MESTER 1997 MESTER Edit: *Középkori üvegek. Visegrád, 1997.*
- MNL III. *Magyar Néprajzi Lexikon* III. Főszerk.: Ortutay Gyula. Budapest, 1980.
- MRT VII. DINNYÉS István – KÖVÁRI Klára – LOVAG Zsuzsa – TETTAMANTI Sarolta – TOPÁL Judit – TORMA István: *A budai és szentendrei járás. Pest megye régészeti topográfiája* 13/1. *Magyarország Régészeti Topográfiája* VII. Budapest, 1986.
- RIIS–POULSEN 1957 RIIS, Poul Jørgen – POULSEN, Vagn: *Les verreries et poteries médiévales. Hama, fouilles et recherches de la Fondation Carlsberg 1931–1938. IV. 2. Copenhagen, 1957.*
- SCHLOSSER 1908 SCHLOSSER, Julius von: *Die Kunst- und Wunderkammern der Spätrenaissance. Leipzig, 1908.*
- SCHMIDT 1922 SCHMIDT, Robert: *Das Glas*. Berlin, 1922.
- F. VATTAI 1960 F. VATTAI Erzsébet: A kölesdi ezüstkincs. *FolArch* 12. (1960) 243–248.

FINDS FROM THE COLLECTION OF KING MATTHIAS I OF HUNGARY

Imre Holl

Several publications investigate the collection and treasury of King Matthias I on the basis of written sources: contemporary letters and accounts. With the exception of some excellent pieces of jewellery and several volumes from the Corvinian Library, the artefacts discussed no longer exist. Nevertheless, during excavations at the royal palace of Buda, a few remains of artefacts from the king's collection have come to light. Some of these could be linked to Renaissance interest in humanism and were presumably collected by King Matthias (Figs. 1–4, 6). Others were inherited from earlier royal collections. All were retained in the collections of the monarchs succeeding Matthias I, until their destruction in the early 16th century. Examples are an old Chinese vase (of which fragments can be seen in Fig. 7), and fragments of a Hedwig beaker and a Syrian enamelled glass (Figs. 8–9). The cups and beakers from the Dreihausen–Falke stone-ware group (there must have been at least ten pieces drawn from six types, the richest collection so far) arrived at the court in Buda during the time of King Sigismund, and were still there in the time of King

Matthias (*Fig. 5*). Two further finds of early enamelled glassware (*Figs. 10–11*) were recovered from the royal palace at Visegrád. They were thrown into the refuse in the mid-14th century or in the first part of the 15th century. The glass artefact known as the 'King Matthias Goblet', from the collection of the Hungarian National Museum in Budapest, is a later piece; it was made in the early 16th century in Venice (*Fig. 12*). Thus, it must have belonged to the kings following Matthias: Wladislaus II and Louis II; according to written sources, the latter presented it to his cupbearer during the 1520s. Finally, we discuss the connection between a Renaissance gold ring found at the royal palace in Buda and a cup from a hoard (*Figs. 13–14*), and a possible owner of them. Both pieces were made in the same workshop.